

*Newerklá, S.: Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918. WUV (Wiener Univ.-Verl. - Dissertationen, Bd. 61), 1999, 371 s.*

Rozsáhlá studie vídeňského badatele pojednává o problematice jazykových kontaktů mezi českým a německým obyvatelstvem rakousko-uherské monarchie od počátku vlády Marie Terezie až po vznik Československé republiky, a to na základě analýzy situace v jazykově smíšené oblasti Plzeňska. V ohnisku autorova zájmu leží především stav všeobecného i odborného školství v této oblasti a dosud málo prozkoumaná otázka, jaký zde byl ve sledovaném období poměr mezi oficiální jazykovou reglementací a skutečností v jazykovém úzu.

Autor přistupuje ke svému úkolu náležitě vyzbrojen: jeho práce vyniká zasvěceností do tehdejších složitých historických a národnostních poměrů v českých zemích (zabývá se mj. podrobně problematikou pojmů *Böhmen, Böhme, böhmisch a Tscheche, tschechisch* – s. 26–34), teoretickou fundovaností v oboru jazykovědy, zejména sociolingvistiky, i pozoruhodnou orientací v otázkách týkajících se pedagogiky. Imponující je fundus odborné literatury, české, německé i jinojazyčné, o níž se při všech svých výkladech opírá.

Podrobný historický výklad (40 n.) zdařile sleduje peripetie jazykové politiky habsburských vládních míst ve vztahu k uplatnění češtiny v různých druzích škol: od vcelku tolerantního postoje Marie Terezie na počátku její vlády přes obrat ve školské politice po sedmileté válce, vyjádřený v dekretech a nařízeních z let 1765–1776, po pragmatické germanizační zásahy Josefa II., jejichž následky trvaly až do roku 1848. Neméně plasticky popisuje autor aktivizační snahy o prosazení češtiny v době obrozené, zásluhy Dobrovského, Jungmannovy, Šafaříkovy i dalších, úlohu Matice české i výboru pro vědecké zkoumání české řeči a literatury, založeného při Národním muzeu, a v neposlední řadě i podporu české šlechty, která v zemském patriotismu viděla protiklad k vídeňskému centralismu a tím i možnost posílení vlastních pozic.

Vývoj snah, které vedly k formálnímu zrovnoprávnění obou jazyků zakotvenému v ústavách po r. 1848 a ve školských zákonech z let 1866 a 1867, měl ve školství značně složitě výkyvy. Zákon z r. 1866 byl německými činiteli napadán jako „Zwangsgesetz“; přes úředně proklamovanou rovnoprávnost jazyků se např. ministerstvo vyučování zdráhalo zavést češtinu jako povinný předmět na německých gymnáziích, ač povinná němčina na českých gymnáziích byla samozřejmá. Následující zákony, poskytující možnost liberálnějšího výkladu, byly svým způsobem zase využívány k odsunování češtiny do pozadí.

V dalších kapitolách (60 n.) autor probírá historii škol na Plzeňsku ve sledovaném období, všimá si jejich struktury, fidečních orgánů, úrovně, národnostního a konfesionálního složení jejich žáků, procentuálního složení hochů a dívek i dalších ukazatelů. Pozornost věnuje mj. minoritním školám ve smíšených územích, kde se obce bránily jejich zakládání zčásti z finančních důvodů, zčásti ze snahy o potlačení vlivu druhé národnosti. Zvláště obsažné jsou autorovy údaje o středních školách v Plzni, kde má k dispozici údaje ze školních programů (česká a německá gymnázia, reálky,

obchodní akademie, průmyslové školy, dívčí lycea). Zde autor uvádí až do nejmenších podrobností u všech ústavů jejich přesné názvy se všemi změnami, počty žáků v jednotlivých školních rocích, jejich národnost, náboženství, v diagramech poměr vyučovacího jazyka v jednotlivých ročnících a předmětech aj. Doplněním k tomu je i seznam učitelů na plzeňských středních školách z let 1863–1918 (167). Zajímavé jsou údaje o tehdejších národnostních poměrech na různých typech škol: např. na německé obchodní akademii se vůbec nevyučovalo češtině; hudební školy naopak byly vzorem národnostní tolerance, zatímco tělovýchovné instituce (německý *Aar* a český *Sokol*) byly zdrojem vypjaté nacionálních tendencí.

Podstatnou částí studie S. Newerkly je pojednání o učebnicích češtiny, jichž se užívalo na školách Plzeňska (ale i jinde) a o jejich autorech (108 n.). Autor probírá tyto pomůcky od skromných začátků, kdy šlo spíše o praktické rukověti pro málo vzdělané učitele, až po vědecky fundované učebnice konce 19. a začátku 20. století a věnuje zvláštní pozornost autorům spjatým s rakouským prostředím, především s Vídni (*Tomáš Akvin Burian* a *Jan Nepomuk Konečný*). Následuje pak seznam gramatik a jazykových učebnic, jichž se užívalo na plzeňských středních školách od druhé poloviny 19. stol. do r. 1918. Některé z nich analyzuje Newerkla zevrubněji a srovnává také učebnice češtiny pro české školy (Kunz, Gebauer) s učebnicemi češtiny pro školy německé (Cebusky, Hanaček, Kraus). Pěkně ukazuje, že učebnice pro Čechy se v úsilí o dostižení vysokého standardu spisovného jazyka neubránily archaizující normě vzdálené každodennímu úzu, která byla jedním ze zdrojů dodnes přetrvávajícího rozpětí mezi spisovným a hovorovým jazykem, kdežto učebnice pro Němce, nemající tak vysoký cíl, se vyznačovaly progresivnějším, realističtějším přístupem k normě.

Druhá polovina knihy je z podstatné části vyplněna rozsáhlou cenou bibliografií učebnic češtiny pro vyučování v mateřštině i cizím jazyce, gramatik, čítanek a příbuzných publikací vydaných v letech 1740–1918, které lze najít v pěti rakouských knihovnách (183–299). Závěr práce představuje neméně rozsáhlý seznam archivních pramenů, sbírek zákonů ke státní a školské správě, literatury k historiografii a národnostní otázce, prací biografických, etnografických, epistolografických a encyklopedických (300–355) a konečně jmenný a věcný rejstřík (356–371).

Ačkoli Newerklova studie zahrnuje jen geograficky omezenou oblast (Plzeňsko), zpracovává neobyčejně bohatý materiál a poskytuje řadu důležitých poznatků o školské a národnostní politice, nepochybně platných i v širším měřítku, a zprostředkuje i cenné materiálové informace bibliografického rázu. Přitom je třeba vysoce cenit autorův přísně objektivní postoj, s nímž hodnotí národnostní vztahy na půdě habsburské monarchie. Ten není apriorně dán, ale vyplývá z hluboké a detailní analýzy, jejíž serióznost proniká v každé části monografie. Autorova až úzkostlivá akribie je patrná mj. i ze zpracování četných diagramů, grafů a seznamů a v neposlední řadě i z toho, že v práci nelze najít chybu v českých textech nebo v přepisu úctyhodného množství českých osobních a místních názvů. Snad jen k jmennému rejstříku máme připomínku, že jsme zde nenašli jména některých autorů uvedených v textu (*Kopečný, Firbas, Krčmová*). Ale to je v poměru k celkovému rázu monografie vskutku jen detail, který nijak nesnižuje celkovou vysokou hodnotu Newerklovy práce.

Stanislav Žaža